

УДК [314.7 : 316.444] : 303.01

Мобільність населення: теоретична сутність і видова різноманітність

Біль М.М.

кандидат наук з державного управління,
старший науковий співробітник, докторант
ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього
Національної академії наук України»

У статті досліджено етимологію поняття мобільності, узагальнено підходи до його трактування. Розкрито міждисциплінарний дискурс поняття мобільності. Запропоновано видовий розподіл мобільності, де основною класифікаційною ознакою виділено мету. Охарактеризовано основні види мобільності з окремою увагою на складники формування мобільності освітньої.

Ключові слова: мобільність, види мобільності, просторова мобільність, освітня мобільність, соціальна мобільність.

Биль М.М. МОБИЛЬНОСТЬ НАСЕЛЕНИЯ: ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ И ВИДОВОЕ РАЗНООБРАЗИЕ

В статье исследована этимология понятия мобильности, обобщены подходы к его трактовке. Раскрыт междисциплинарный дискурс понятия мобильности. Предложено видовое распределение мобильности, где основным классификационным признаком выделена цель. Охарактеризованы основные виды мобильности с отдельным вниманием на составляющие формирования мобильности образовательной.

Ключевые слова: мобильность, виды мобильности, пространственная мобильность, образовательная мобильность, социальная мобильность.

Вil M.M. POPULATION MOBILITY: THEORETICAL ESSENCE AND SPECIFIC VARIETY

The etymology of mobility concept was investigated and the approaches to its treatment were generalized. The interdisciplinary discourse of mobility concept was disclosed. The species distribution of mobility, where the main classification criteria is the goal, was invited. The main types of mobility with a separate attention to the formation of educational mobility were described.

Keywords: mobility, types of mobility, spatial mobility, educational mobility, social mobility.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Одним з актуальних напрямів сучасних досліджень соціально-демографічного та економічного характеру є мобільність населення. Вона може проявлятися у різних суб'єктних та географічних вимірах. Особливої актуалізації набуває просторова мобільність населення, що відображає його готовність і спроможність до переміщень у визначених просторово-часових координатах. Стрімко зростаючий рівень просторової мобільності населення вимагає від науковців якісних досліджень. В їх основі має лежати добре розроблена методологія, у тому числі конкретний понятійно-термінологічний апарат. Тому дане дослідження орієнтоване на розвиток теоретичних засад дослідження просторової мобільності населення, а саме з оглядом наукового дискурсу поняття мобільності та його видової різноманітності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати даного дослідження базуються на численних публікаціях та експерт-

них матеріалах науковців, які звертали свою увагу на питання мобільності, у тому числі трудової (В. Близнюк, Н. Варга, В. Дружиніна, Н. Коваліско), соціальної (В. Подляшаник, П. Сорокін [13]), професійної (О. Безпалько, Н. Головня, Р. Прима [12], Л. Сушенцева [5], І. Шпекторенко [14]), освітньої (С. Оксамитна [15], Д. Свириденко [3], Л. Фамілярська [16], Л. Хорунжа) та ін. Варто відзначити також окремі цілісні напрацювання щодо розуміння мобільності як міждисциплінарного поняття (О. Білик [4], С. Семеріков [1], А. Стрюк [1], М. Стрюк [1]). Водночас здійснених напрацювань недостатньо, особливо в частині формування теоретичної основи вивчення просторової мобільності. Отже, поняття мобільності заслуговує на більшу увагу та повинно входити до пріоритетних об'єктів наукових досліджень українських учених у галузях знань економіки, соціально-демографічного розвитку (до речі, поняттю мобільності в зарубіжній науковій літературі приділено значно більше уваги – праці російських учених І. Василенко

[6], А. Круталевич, Є. Мулеєва, зарубіжних: З. Баумана, Дж. Бхандарі [8], Дж. Уррі [2] та ін.).

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою даної публікації є формулювання сутності мобільності та визначення підходів до її видового розподілу. Для досягнення мети були поставлені такі цілі:

- 1) дослідити етимологію поняття мобільності, узагальнити підходи до його трактування;
- 2) описати міждисциплінарний дискурс поняття мобільності;
- 3) запропонувати видовий розподіл мобільності, де основною класифікаційною ознакою є мета;
- 4) охарактеризувати основні види мобільності з окремою увагою на складники формування освітньої мобільності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слово «мобільність» увійшло до основних європейських мов не пізніше кінця XV ст. Воно походить від латинського *mobilitas*, що означає «рухливий», «здатний до швидкого пересування, дії» [1, с. 39]. Згідно з web-ресурсом Google Books Ngram Viewer, слово «мобільність» стало найбільш популярним наприкінці 70-х років XX ст., коли людство в особі найбільш розвинених держав переживало зростаючий вплив науково-технічного прогресу з виникненням мобільних технологій, а також почало переходити в етап формування глобального суспільства. Нині вживаність поняття мобільності у науковій і художній літературі перебуває на рівні 70-х років XX ст.

Розуміння сутності мобільності диференціюється між її розглядом у фізичному аспекті до глибинного методологічного узагальнення з формулюванням міждисциплінарної парадигми. Доволі розгорнуте визначення мобільності подають М. Стрюк, А. Стрюк та С. Семеріков – як нового трансдисциплінарного напрямку досліджень, що охоплює питання просторової мобільності людей і речей, циркуляцію повідомлень, зображень, капіталу тощо, а також вивчає фізичні засоби для руху, такі як інфраструктура, транспортні засоби та програмне забезпечення, використання яких надає можливість переміщуватися і здійснювати комунікацію, об'єднуючи чисто «соціальні» проблеми соціології (нерівність, владу, ієрархію) з «просторовими» проблемами географії (територією, кордонами, масштабом) та «культурними» проблемами антропології і медіастудій (дискурсами, уявленнями, схемами) [1, с. 42–43]. З такого комплексного визначення бачимо, що мобільність охоплює не лише предметно-суб'єктний опис руху, але й супровідні процеси, причини, наслідки.

За висновками знаного британського соціолога Дж. Уррі поняття мобільності використовують: 1) для позначення того, що рухається або здатне рухатися; 2) як чинник, що не допускає фіксації в певних границях неорганізованої маси людей (натовпу), який потребує регуляції й соціального контролю; 3) як якість соціальної мобільності в традиційній соціології; 4) як довгострокові процеси географічного переміщення (міграції) [2, с. 74–75; 3, с. 15].

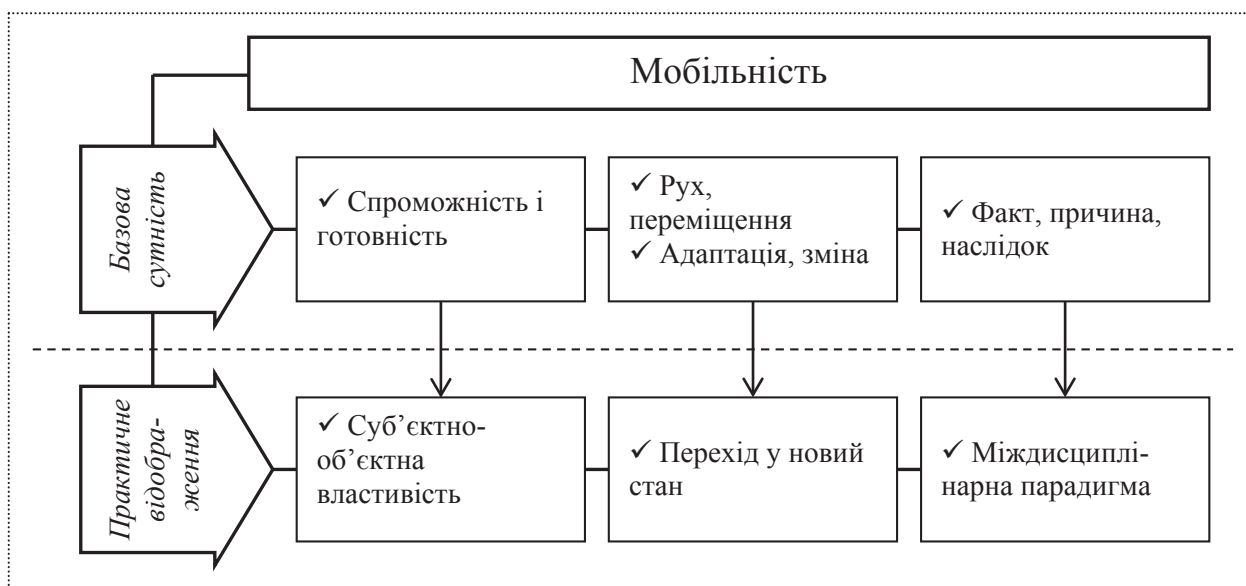

Рис. 1. Мобільність у фокусі сутнісного розуміння
Джерело: побудовано автором

Також імпонує підхід О. Білик, яка розглядає мобільність у контексті теорії людського капіталу як спроможність людини до якісного вдосконалення та якісних змін у житті, що розкриває ключову роль індивідуальної мобільності у формуванні, розвитку й ефективності використання всіх інших активів людського капіталу [4, с. 6].

На рис. 1 узагальнено *основні підходи до розгляду мобільності*. Кожен фокус сутнісного розуміння мобільності потребує врахування. Більше того, поєднання різних підходів до розгляду мобільності дає змогу комплексно охопити різні аспекти її формування, реалізації у становому і причинно-наслідковому контекстах.

Мобільність як універсальне поняття вирізняється специфікою дослідження у різних галузях знань. Для окремих із них уживаність мобільності має особливе значення, зокрема для демографії, соціальної економіки, економічної і соціальної географії, інформатики, соціальних комунікацій. Нижче розглянемо основні питання мобільності у різних галузях знань, що окреслить можливості його розгляду в міждисциплінарному ракурсі.

1. *Філософія*. Мобільність розглядається як атрибут соціального буття, спосіб існування відкритої нелінійної системи, утвореної взаємодією соціальних суб'єктів, динамічних і статичних елементів [5, с. 109; 6].

2. *Демографія, антропологія*. Мобільність є дуже важливою і часто використовуваною категорією. У багатьох дослідженнях вона розглядається як чинник: соціокультурного розвитку і демовідтворення [7, с. 36]; формування поліетнічного середовища; міграції всередині популяції. У праці американського вченого Дж.С. Бхандарі зазначається, що мобільність та її наслідок – міграція в антропології розглядаються через призму асиміляції, інтеграції та включення [8, с. 90]. У демографічному контексті дослідження процесів мобільності є особливо важливими в ході розроблення демографічних прогнозів, у тому числі з урахуванням імовірних міграційних утрат унаслідок реалізації високого рівня мобільності населення.

3. *Географія*. Географічний аспект вивчення мобільності є дуже популярним. Як правило, мобільність тут розглядається як рух без обмежень певною територією та з урахуванням впливу природного середовища. Першу згадку про географічну мобільність знайдено у звіті бюро працевлаштування Нью-Йорку 1909 р., де вона наводиться

у контексті географічної мобільності праці [1, с. 41; 9, с. 49].

4. *Соціологія*. Людський вимір мобільності орієнтує соціологів на вивчення соціальної та супровідних видів мобільності з формуванням окремого наукового напрямку – мобільної соціології. У соціологічному ракурсі мобільність часто розглядають як індикатор рівня задоволення потреб, ціннісних орієнтацій, форми адаптації й інтеграції осіб у приймаючий соціум. Важливим аспектом є соціальна стратифікація, можливість зміни соціальних ролей і статусу, наявність «соціальних ліфтів». Соціологічний ракурс вивчення мобільності є дуже важливим у міждисциплінарній парадигмі, оскільки розкриває особливості руху, адаптації, зміни відносно людини як найвищої цінності та центрального об'єкта наукових досліджень.

5. *Педагогіка*. Мобільність вивчається з позиції здатності особистого розвитку людини і суспільства, організації неперервної освіти, можливості адаптації до нових умов (протидія старінню знань), пошуку кращих умов навчання, у тому числі зі зміною місця перебування (регіону, країни).

6. *Психологія*. Психологічні аспекти мобільності розкривають особливості поведінки особи у ході формування і реалізації мобільності (мігранта/туриста). Окремий важливий напрям розгляду мобільності полягає у вивченні інтеграційних та адаптаційних особливостей у ході руху (зміни), трансформації цінностей як на особистісному, так і на суспільному рівні.

7. *Економіка*. Мобільність в економіці найперше розглядається як актив людського капіталу [4, с. 6]. Поширеними також є ракурси розгляду мобільності як: чинника трудовотенційного балансування [10, с. 24]; індикатора можливостей задоволення потреб; виклику розвитку ринку праці, систем освітньої підготовки, соціального страхування і забезпечення добробуту, оподаткування [8, с. 91]. В економічному ракурсі мобільність часто поєднується з її наслідком – міграцією і розглядається як: чинник для приймаючих країн зростання обсягів виробництва, інших макроекономічних індикаторів (цей висновок наведений у праці Дж.С. Бхандарі, що країни за рахунок міграційного чинника забезпечують певну праценадлишковість та дешевизну робочої сили, що відображається на вищих обсягах виробництва й торгівлі [8, с. 91]); чинник зрівноваження стандартів оплати праці, особливо для країн, які формують міграційні

системи; чинник економічного розвитку територій донора та реципієнта через інвестування міграційного капіталу (знання, досвід, фінанси). Мобільність та її наслідок – туризм в економіці виступають: чинником розвитку соціальної інфраструктури; чинником економічного розвитку через туристичні витрати; чинником економічного розвитку через формування потужного сегменту ринку послуг – туризму і рекреації, готельного і ресторанного господарства, ремесел тощо.

8. *Державне управління і право.* Мобільність в управлінському аспекті є важливим об'єктом впливу згідно з інтересами держави і суспільства. Актуальними напрямками розгляду мобільності тут є: правова визначеність можливостей реалізації мобільності; допустимість подвійного громадянства, режимів проживання іноземців; соціально-економічна захищеність осіб, які перебувають у тимчасовому (постійному) статусі мігранта чи туриста.

9. *Політологія.* Політологічний ракурс обґрунтовує мобільність як одну зі свобод людини, у зв'язку з чим держава, яка не підтримує автаркічну модель, реалізує політику «вільних» кордонів. Така ідейність суттєво впливає на концепцію міжнародного законодавства, де мобільність інституціоналізується як правова норма, одна з визначальних свобод розвитку людини.

10. *Історія.* Історичний ракурс розглядає етапи формування і досвід реалізації мобільності. Такі результати дають змогу розуміти передумови і наслідки практики мобільності за фактами, а не припущеннями. Важливим поняттям дослідження мобільності є «мобільні переходи».

Універсальність використання терміну мобільності спричиняють доволі розгорнутий її видовий розподіл (табл. 1). Як правило, для різних галузей знань базовий вид мобільності є іншим. За економічним і соціологічним напрямками найчастіше вчені звертаються у дослідженнях до питань трудової, професійної, освітньої, соціальної мобільності, пропонуючи своє бачення їх сутності. Урахування таких дефініцій важливе для комплексного розуміння просторової мобільності, яка в комбінуванні з різними видами дає змогу оцінювати готовність людини до зміни місця перебування у визначених просторово-часових координатах.

Визначені в табл. 1 види мобільності можна диференціювати залежно від сфери їх дослідження. Уточнимо сутність окремих із них, що є актуальними з економічного погляду та

повинні в першу чергу визначатися під час вивчення можливих переміщень у просторі, тобто реалізації просторової мобільності.

В умовах розвитку інформаційного суспільства мобільність може набувати *реальних та віртуальних ознак*. Як пишуть М. Стрюк, А. Стрюк та С. Семеріков, людина може мати високий ступінь віртуальної мобільності засобами мобільних комунікацій без необхідності фізичного переміщення (віддалена робота з високим рівнем професійної, соціальної та економічної мобільності), проте може й мати високий ступінь географічної (нами трактується як реальна) мобільності без можливості зміни особистого вибору і компетентності (роз'їзна робота з низьким рівнем професійної, соціальної та економічної мобільності) [1, с. 43]. Реальна мобільність для сучасного суспільства, як правило, є нижчою за віртуальну. Інша ситуація була для попередніх поколінь, представники яких або ще не освоїли нові технології або просто не могли ними користуватись у силу їх відсутності чи недостатньої поширеності. Фактично нині кожна людина реалізує віртуальну мобільність у формах неформального та інформального навчання. Усе більшого поширення набувають дистанційні форми зайнятості. Усе це має сильний вплив на реальну мобільність, особливо у видах інтелектуальної, освітньої, культурної діяльності.

Залежно від просторової вимірності виділено *географічну (або територіальну) і просторову мобільність*. Основна відмінність між цими видами полягає в тому, що географічна мобільність характеризує готовність до переміщень на певні відстань і час, тоді як просторова мобільність урахує систему зв'язків, які при цьому виникають і з приводу організації руху супровідних ресурсів, подальшого їх використання. Важливим аспектом географічної мобільності є врахування впливу природних чинників.

Основною класифікаційною ознакою для виділення видів мобільності є мета. Саме цей класифікаційний підхід важливо враховувати передусім під час комбінування до просторової мобільності.

Економічна мобільність відображає спроможність мобілізації у просторі і часі факторів виробництва. Даний аспект у вітчизняній науці розкритий недостатньо. Як правило, українські вчені розкривають можливості мобілізації фінансових ресурсів, рідше – людських, у контексті ефективізації використання трудового потенціалу. Однак даний аспект вимагає

цілісного підходу з визначенням можливостей мобілізації усього комплексу ресурсів у визначених просторових умовах.

Мобільність бізнесу означає: 1) його спроможність адаптації до нових умов, мобілізації своїх ресурсів із покращенням результатів діяльності – внутрішній вимір мобільності; 2) можливість просторових переміщень через диверсифікацію виробництва, вихід на нові

(зарубіжні) ринки, можливо, й повного переміщення в іншу економічну систему (корпоративна міграція) – зовнішній вимір мобільності.

Соціальна мобільність є популярною категорією дослідження в соціології. За результатами огляду наукових праць із питань вивчення різних видів мобільності видно, що «соціальна мобільність» є найбільш популярною. На фоні численних можна знайти багато

Таблиця 1

Види мобільності та класифікаційні підходи до їх розподілу

№ з/п	Класифікаційна ознака	Види мобільності	Важливі підвиди
1	Залежно від суб'єкта	Людини	Окремої людини; домашнього господарства (сім'ї); соціальної групи; суспільства
		Тварин	Безхребетних; риб; земноводних; плазунів; птахів; ссавців
		Ресурсів	Фінансова; інформаційна; технологій – знань, патентів, ліцензій
2	Залежно від способу реалізації	Реальна	Туристична; міграційна
		Віртуальна	Дистанційне навчання; дистанційна зайнятість
3	Залежно від часової вимірності	Короткострокова	Тимчасова – разова, ситуативна, мінлива
		Довгострокова	Побутова; повсякденна; постійна
4	Залежно від просторової вимірності	Географічна (територіальна)	Локальна – усередині поселення, у межах району (до наближеного поселення), внутрішньорегіональна; віддалена – міжрегіональна, внутрішньодержавна, транскордонна; глобальна – континентальна, міжконтинентальна
		Просторова	
5	Залежно від мети	Економічна (факторів виробництва)	У межах організації; між організаціями; у межах галузі; міжгалузева; міжсекторальна; міжнародна – галузева, міжгалузева і т. д.
		Бізнесу	Особиста; корпоративна
		Соціальна	Горизонтальна; вертикальна (низхідна, висхідна); комунікативна
		Трудова	Професійна – внутрішньо-професійна, міжпрофесійна, підвищення престижу професії; кваліфікаційна – зростаючо-кваліфікаційна, міжкваліфікаційна; інтелектуальна – окремого суб'єкта, внутрішньопоколінна, міжпоколінна (міжгенераційна); кар'єрна
		Освітня	Академічна – студентська, викладачів (педагогічна); наукова – аспірантів, докторантів, науковців; освітня – школярів, вчителів (педагогічна); освітніх програм і методичного забезпечення
6	Залежно від мотиву	Вимушена	Ініціативна; кумулятивна
		Добровільна	
7	Залежно від потреби	Небажана	Негативна для особистості; негативна для соціуму
		Закономірна	Непомітна; конструктивна
8	Залежно від реалізації	Нереалізована	Формальна; без необхідності реалізації
		Реалізована	Прихована; явна
9	Залежно від наслідків	Структурна	Модернізуюча; трансформаційна
		Обмінна	Нерівномірна; пропорційна

Джерело: побудовано автором за даними [11, с. 165; 12, с. 129; 13, с. 15–16]

авторських дефініцій. З відмінністю акцентів усі вони зводяться до позначення соціальної мобільності як поняття, завдяки якому визначаються соціальні переміщення людей у напрямі суспільних позицій; при цьому ці переміщення характеризуються більш високим (соціальне піднесення) або більш низьким (соціальна деградація) рівнем доходів, престижу і ступенем залученості до влади [14, с. 468]. Соціальна мобільність є основним комбінуючим видом до мобільності просторової: якщо реалізація просторової мобільності не супроводжується «соціальним піднесенням», то таку просторову мобільність можна означити як негативну, як для самої людини, так і для суспільства в цілому.

Вимагає уточнення відмінність освітньої, академічної та інтелектуальної мобільності. У багатьох дослідженнях педагогічного напрямку *освітню мобільність* розглядають у «міжгенераційному» розрізі, тобто з визначенням рівня освіти різних поколінь та у різні періоди [15]. Багато досліджень стосуються з'ясування особливостей формування і реалізації мобільності на вищому щаблі здобуття освіти. Вважаємо, що освітню мобільність слід розглядати не лише щодо студентів, викладачів, аспірантів і т.д., які, на нашу думку, відображають *мобільність академічну*, але й школярів із позиції їх доступу до бажаних освітніх послуг. Також важливим аспектом розгляду освітньої мобільності є можливість обміну, публічності навчальних матеріалів, які формують глобальний інформаційний

освітній простір. Таким чином, в основі освітньої мобільності проявляється людський та інформаційний виміри щодо використання і нагромадження ресурсів. У контексті організації навчання, навіть без просторових переміщень, мобільність характеризує дві складові частини педагогічного процесу – засоби навчання і форми реалізації навчальної діяльності [16, с. 117]. Від їх якості залежать доступ населення до бажаних освітніх послуг, можливість здобуття освіти на наступних рівнях (рис. 2).

Інтелектуальну мобільність визначено як підвид трудової, однак це не нівелює дуже тісного її зв'язку з мобільністю освітньою, зокрема науковою та академічною, адже представники вищих навчальних закладів, академічних наукових установ передусім є носіями високого інтелектуального потенціалу, через що визначення рівня їх просторової мобільності має входити в коло стратегічних пріоритетів розвитку кожної держави. Так само освітня мобільність тісно корелює з *мобільністю інформаційною*, яка розкриває спроможність нагромадження, поширення й обміну інформаційних ресурсів. Оскільки інформаційна мобільність проявляється не лише в освітній сфері, а вплив інформаційних ресурсів на процеси соціально-економічного розвитку невпинно зростає, її виділено окремо в суб'єктній класифікаційній групі.

Зазначимо, що освітня мобільність не віднесена в групу професійної (як інтелектуальна, для прикладу) в силу своєї специфіки

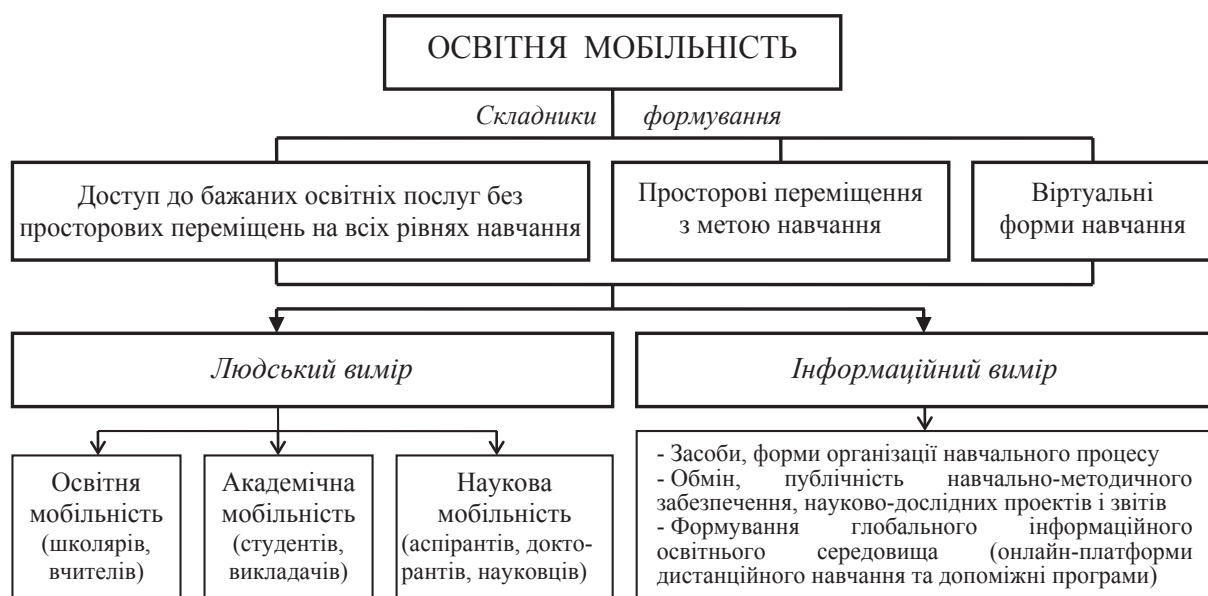

Рис. 2. Складники формування освітньої мобільності та їх характеристика

Джерело: побудовано автором

та необхідності окремого підходу до вивчення. Зростаюче значення освіти для нинішнього суспільства знань ставить нові вимоги до організації навчання, забезпечення мобільності в освітньому просторі, однак із недопущенням надмірних міграційних утрат, коли країну покидають освічені, з високим інтелектуально-трудова потенціалом особи. Тому освітня мобільність залишається актуальним предметом досліджень та не дарма викликає інтерес у багатьох українських дослідників. Можна підсумувати, що якщо поняття соціальної мобільності є найбільш розкритим у вітчизняних джерелах, зокрема в соціології, то освітня, у тому числі академічна, мобільність теж стає все більш актуальним напрямом у працях педагогів, соціологів та економістів.

Серед інших класифікаційних ознак видового розподілу мобільності важливим є мотив. Тут виділяємо *вимушену* і *добровільну мобільність*, які можуть бути ініціативними (поодинокими) і кумулятивними, тобто реалізуватись у сформованих соціальних (міграційних) мережах. Також важливо розділяти *реалізовану* і *нереалізовану мобільність*, причому остання може бути формальною, тобто не підкріпленою реальними діями, хоча й особа може бути незадоволеною умовами поточного проживання, та без необхідності реалізації, коли умови проживання повністю задовольняють особу.

Наслідковий контекст розподілу визначає *структурну* й *обмінну мобільність*. Як пише Р. Прима, посилаючись на знаного фахівця у сфері мобільної соціології П. Сорокіна, структурна мобільність зумовлена змінами в економічній і соціальній структурах суспільства, викликаними прогресуючим розвитком техніки і технології; обмінна мобільність детермінована нібито виключно соціальними факторами: розкриттям можливостей отримання

освіти, зростанням обсягу в цьому плані соціальних гарантій і пільг як шансу здійснити мобільність; зміною структури цінностей і мотивацій професійних досягнень [12, с. 129; 13, с. 15–16]. Окрім такого різного роду передумов формування мобільності населення, важливо розуміти наслідки її реалізації. У цьому контексті теж доцільно розглядати структурну та обмінну мобільність. Структурна мобільність за рахунок своїх кількісних, а в окремих випадках і якісних пропорцій може суттєво впливати на ситуацію в суспільстві, спричиняючи трансформаційні зміни. Фактично нині в умовах зростаючої міграційної активності населення багато держав переживають сильний вплив структурної мобільності з наслідковим відображенням на формуванні нового типу системи відносин.

Висновки з цього дослідження. Отже, мобільність є міждисциплінарним терміном, який можна розглядати як спроможність, готовність, рух, адаптацію, зміну, причину, наслідок. Мобільності властива розгорнута видова диверсифікація, що розкриває різні сфери прояву цієї властивості. Різні види мобільності у вітчизняній науці досліджені різною мірою. Особливо популярними об'єктами досліджень є мобільність соціальна й освітня (академічна). Просторовий характер мобільності, як правило, розглядається уже в результуючому аспекті – міграційному чи туристичному. Вважаємо, що теоретико-методологічна основа дослідження просторової мобільності потребує більшої уваги науковців в економічній сфері, оскільки дана категорія дає змогу реалізувати політику протидії втрат людського потенціалу та окреслювати прогресивні пріоритети забезпечення людського розвитку, тому формулювання сутності просторової мобільності населення буде предметом подальших досліджень автора.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Стрюк М.І. Мобільність: системний підхід / М.І. Стрюк, С.О. Семеріков, А.М. Стрюк // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2015. – Т. 49. – Вип. 5. – С. 37–70.
2. Урри Дж. Мобільности / Дж. Урри ; пер. с англ. А.В. Лазарева ; вступ. ст. Н.А. Харламова. – М. : Праксис, 2012. – 576 с.
3. Свириденко Д.Б. Академічна мобільність: відповідь на виклики глобалізації : [монографія] / Д.Б. Свириденко. – К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2014. – 279 с.
4. Білик О.М. Мобільність в системі людського капіталу: методика оцінювання та напрями активізації : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.07 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка та політика» / О.М. Білик. – Київ, 2009. – 20 с.
5. Сушенцева Л.Л. Формування професійної мобільності майбутніх кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах: теорія і практика : [монографія] / Л.Л. Сушенцева ; за ред. Н.Г. Ничкало ; Інститут професійно-технічної освіти НАПН України. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2011. – 439 с.

6. Василенко И.В. Социокультурная мобильность как философская проблема : дис. ... канд. филос. наук : спец. 09.00.11 / И.В. Василенко. – Волгоград, 1996. – 174 с.
7. Бреттелл К.Б. Теория миграций / К.Б. Бреттелл, Дж.Ф. Холлифилд // Методология и методы изучения миграционных процессов : [междисциплинарное учебное пособие] ; под ред. Ж. Зайончковской, И. Молодиковой, В. Мукомеля ; Центр миграционных исследований. – М., 2007. – С. 33–70.
8. Bhandari J.S. International migration theory: perspectives across the social sciences / J.S. Bhandari // GSTF. International Journal of Law and Social Sciences (JLSS). – Vol. 1, № 1, Jan 2012. – P. 90–95.
9. Devine E.T. Report on the desirability of establishing an employment bureau in the city of New York / E.T. Devine ; Russell Sage Foundation. – New York : Charities Publication Committee, 1909. – 238 p.
10. Чорний Р.С. Теоретико-методологічні та прикладні засади розвитку просторових форм організації українського суспільства в контексті використання трудового потенціалу : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / Р.С. Чорний. – Миколаїв, 2014. – 46 с.
11. Штундер І.О. Механізм формування ефективної зайнятості в умовах інноваційного розвитку економіки / І.О. Штундер // Соціально-трудова відносина: теорія та практика : збірник наукових праць КНЕУ. – 2014. – № 2(8). – С. 162–166.
12. Прима Р. Професійна мобільність фахівця як наукова проблема / Р. Прима // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2008. – № 1. – С. 127–132.
13. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество / П.А. Сорокин. – М., 1992. – 544 с.
14. Шпекторенко І.В. Поняття та структура феномену професійної мобільності державного службовця / І.В. Шпекторенко // Університетські наукові записки. – 2007. – № 4. – С. 467–472.
15. Оксамитна С.М. Міжгенераційна освітня мобільність у розрізі трьох вікових когорт населення сучасної України / С.М. Оксамитна // Наукові записки НаУКМА. Серія «Соціологічні науки». – 2006. – № 58. – С. 58–65.
16. Фамілярська Л.Л. Мобільність як перспективна складова сучасного освітнього процесу / Л.Л. Фамілярська // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2014. – Т. 41. – Вип. 3. – С. 117–127.